

The requirements of educational sarf (Arabic literacher) books and texts based on the theory of publishing innovation¹

Masoumeh Hajy Amousha

Assistant professor and member of University faculty of the Arabic department of Imam Sadiq University (sister Campus). Tehran. Iran.

M.H.amoosha@isu.ac.com

Abstract

The aim of teaching the grammar of Arabic (Sarf) is to increase the power of correct reading and comprehension of texts and better understanding of Arabic texts and to increase the interest and motivation of learners, which is based on research, these goals have not been realized due to several reasons. In reaching the mentioned goals, books and educational texts of Sarf are one of the main pillars that have been compiled and published in the same form and context for years and have not been changed and transformed according to the goals, needs and realities. Considering the necessity of revising, textbooks that can provide the basis for further academic growth and progress. The current research tries to investigate the needs of books in various fields and levels of education based on the theory of publishing innovation, by emphasizing the variable of books and texts of university education, with the depth interview method and grounded theory approach. Based on the findings of the research, any changes and innovations in Sarf texts should include changes in content based on sequence and continuity, logical order, comprehensiveness, practicality, fluency, simplicity and functionality in addition to changes in appearance, shape and writing for attractiveness. evaluation and test.

Keywords:

Arabic education, simple science, simple educational texts, publishing innovation

¹ Date Received: 2024-05-13 Revision date: 2024-06-08 Date of admission: 2024-06-19 Online publication date: 2024-06-24

متطلبات الكتب والنصوص التعليمية في علوم الصرف على أساس نظرية انتشار الابتكار^١

معصومه حاجي عموشا

أستاذ مساعد وعضو هيئة التدريس في قسم اللغة العربية، جامعة الامام الصادق (قسم الاخوات)، طهران، ايران.

M.H.amoosha@isu.ac.co

المُلخَص

الغرض من تدريس قواعد الصرف العربية هو رفع مستوى القراءة الصحيحة وفهم النصوص وزيادة اهتمام ودافعية المتعلمين. بناء على الأبحاث فإن هذه الأهداف لم تتحقق لعدة أسباب. في تحقيق الأهداف المذكورة تعتبر النصوص التربوية للعلوم الصرفية من الركائز الأساسية التي تم تجميعها ونشرها بنفس الشكل والسياق منذ سنوات طويلة ولم تتغير حسب الأهداف والاحتياجات والواقع. نظراً لضرورة مراجعة وتنقيح الكتب المدرسية التي يمكن أن توفر الأساس لمزيد من النمو التربوي، فإن البحث الحالي، مع التركيز على متغير الكتب والنصوص التعليمية، تعتمد على نظرية ابتكار النشر و يبحث في متطلبات الكتب المدرسية في مجالات وصفوف التعليم المختلفة، خاصة في الجامعات. منهجية البحث هي مقابلة متعمقة ذات منهج نظري مرتكز، ويتم تصنيف النتائج التي تم الحصول عليها من كل مقابلة، إعلانها للشخص الذي تتم مقابلته التالي بحيث يمكن إضافة المزيد من المقترحات إلى النتائج. استناداً إلى نتائج البحث، فإن أي تغييرات وابتكارات في الكتب المدرسية يجب أن تشمل خمس فئات عامة هي التسلسل والنظام، طلاقة الأمثلة والتمارين وتطبيقها العملي، الامتثال لمعايير الكتب المدرسية، والشمولية وابتكارات المحتوى. من أهم الفئات الفرعية الترتيب المنطقي، والتكيف مع مستوى المتعلمين والأساليب التعليمية، واستخدام الأمثلة القرآنية، وتجنب المحتوى المعقد والغامض، وعدم وجود نواقص، واستخدام المفاهيم البسيطة، وأن يكون لديه القدرة على التقييم والاختبار وقياس ردود الفعل الإيجابية والسلبية والمقارنة.

الكلمات المفتاحية:

تعليم اللغة العربية، العلوم البسيطة، النصوص التعليمية البسيطة، انتشار الابتكار

^١ تاريخ الاستلام : ١٤٠٣/٠٢/٢٤ تاريخ المراجعة : ١٤٠٣/٠٣/١٩ تاريخ القبول: ١٤٠٣/٠٣/٣٠ تاريخ النشر على الانترنت: ١٤٠٣/٠٤/٠٤

بایسته‌های کتب و متون آموزشی در علم صرف بر مبنای نظریه‌ی نشر نوآوری^۱

معصومه حاجی عموشا

استاد یار و عضو هیات علمی گروه زبان عربی دانشگاه امام صادق ع (پردیس خاوران). تهران، ایران

M.H.amoosha@isu.ac.com

چکیده

هدف آموزش قواعد صرف عربی، بالابردن سطح درست‌خوانی و فهم متون و افزایش علاقه و انگیزه یادگیرندگان است که بر مبنای تحقیقات، این اهداف به دلایل متعدد کمتر محقق شده‌اند. در رسیدن به هدف‌های ذکرشده، متون آموزشی علم صرف از اصلی‌ترین ارکان هستند که سال‌هاست به یک شکل و سیاق تدوین و منتشر می‌شوند و مطابق با اهداف، نیازها و واقعیت‌ها، تغییر و تحول پیدا نکرده‌اند. با توجه به ضرورت بازنگری و اصلاح کتب صرفی که می‌تواند زمینه رشد تحصیلی بیشتر را فراهم کند، پژوهش حاضر، با تأکید بر متغیر کتاب و متون آموزشی، به بررسی بایسته‌های متون و کتاب‌های آموزش صرف در رشته‌ها و مقاطع مختلف آموزشی به‌ویژه در دانشگاه‌ها بر اساس نظریه‌ی نشر نوآوری می‌پردازد. روش پژوهش در تحقیق، مصاحبه عمیق با رویکرد گراند تئوری (نظریه زمینه‌ای) است و نتایج به‌دست‌آمده از هر مصاحبه دسته‌بندی و سپس به مصاحبه‌شونده بعدی اعلام شده تا گزاره‌های بیشتری به یافته‌ها اضافه شود. بر مبنای یافته‌های پژوهش، هرگونه تغییر و نوآوری در متون صرفی باید شامل پنج مقوله کلی توالی و نظم، روانی و کاربردی بودن مثال‌ها و تمرین‌ها، رعایت استانداردهای کتب آموزشی، جامعیت و نوآوری‌های محتوایی باشد. از مهم‌ترین مقوله‌های جزئی، چینش منطقی، انطباق با سطح یادگیرندگان و هفته‌های آموزشی، استفاده از مثال‌های قرآنی، پرهیز از مطالب پیچیده و مبهم، نبود کاستی و استفاده تخصصی از واژه‌ها است که متن آموزشی علاوه بر جذابیت ظاهری، شکلی و نگارشی باید، قابلیت ارزشیابی، آزمون و سنجش بازخوردهای مثبت، منفی و مقایسه‌ای داشته باشد.

کلیدواژه‌ها:

آموزش عربی، علم صرف، متون آموزشی صرف، نشر نوآوری

^۱ تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۲۴ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۳/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۳۰ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۳/۰۴/۰۴

نتیجه‌گیری

بر اساس یافته‌های پژوهش‌های پیشین آقای مخدومی (۱۳۹۰)، حیدری و حکیم (۱۳۹۳)، رحمانی و همکاران (۱۴۰۲) و فرضی شوب (۱۳۹۹) که محور اصلی آن‌ها، وجود کاستی و نواقص در متون صرفی بود، مهم‌ترین ایرادهای کتب و متون صرف و نحوی عبارت بودند از: عدم رعایت تقدم و تأخر در بیان مطالب، نبود تمرینات لازم و کافی، وجود برخی قواعد مشکل و توضیحات غیرضروری در متن کتاب‌ها، وجود اشتباهات محتوایی و نامتجانس بودن مطالب، اثربخشی اندک، فقدان معیارهای تخصصی، کم‌دقتی در تبیین مباحث، عدم تناسب با سطح علمی و رشته تحصیلی یادگیرندگان. با توجه به اینکه پژوهش حاضر در ادامه و تکمیل‌کننده پژوهش‌های انجام‌شده بود، نتایج یافته‌های آن با پژوهش‌های قبلی هماهنگ بود و بیشتر مؤلفه‌ها و بایسته‌های استخراج‌شده، اصلاح‌کننده نواقصی بود که پژوهشگرهای پیشین به آن رسیده بودند. محور اصلی نظریه نشر نوآوری، پذیرش یک شیوه جدید و یا ابتکار بر اساس مزایای نسبی، سازگاری، فقدان پیچیدگی (سادگی)، آزمون‌پذیری و قابل مشاهده بودن است تا علاقه و انگیزه برای به‌کارگیری آن ایجاد شود. بر مبنای یافته‌های پژوهش و نظریات مصاحبه‌شوندگان، هرگونه تغییر و نوآوری در متون صرفی، علاوه بر تغییرات شکلی، ظاهری و زیبایی‌شناسی و نگارشی، باید شامل پنج مقوله کلی توالی و نظم منطقی، روانی و کاربردی بودن مثال‌ها و تمرین‌ها، رعایت استانداردهای کتب آموزشی، جامعیت و انسجام و نوآوری‌های محتوایی با قابلیت ارزشیابی و آزمون باشد.

از مهم‌ترین مقوله‌های جزئی، چینش منطقی، انطباق با سطح یادگیرندگان و هفته‌های آموزشی، استفاده از مثال‌های قرآنی، پرهیز از مطالب پیچیده و مبهم، نبود کاستی و استفاده از مفاهیم صرف وندی است که متن آموزشی علاوه بر جذابیت ظاهری، شکلی و نگارشی باید، قابلیت ارزشیابی، آزمون و سنجش بازخوردهای مثبت، منفی و مقایسه‌ای داشته باشد. در تدوین کتب و متون صرفی، بر مبنای توالی و استمرار، مطالب جدید با مطالب قبلی باید مرتبط و همخوان باشد تا از دانش یاد گرفته شده قبلی برای فهم مطالب جدید استفاده شود. زیبا بودن مثال‌ها، اشعار و متون صرفی و پرهیز از کلمات سخت و قدیمی، مطالب غیرضروری و مبهم و قول‌های شاذ و استثنائات به اقتضای سادگی و روانی الزام دیگری است که باید در متن آموزشی صرفی رعایت شود تا یادگیرنده را برای تحقیق در موارد و نمونه‌های بیشتر تشویق کند. بر اساس جامعیت، تعاریف متن علاوه بر جامع‌ومانع بودن و توجه به دسته‌بندی‌ها، نباید یادگیرندگان را به‌اشتباه و تکلف بیندازد. به‌صورت منطقی، تمرین‌ها باید از ساده به سخت و هماهنگ با اهداف مدنظر باشند تا امر یادگیری را تسهیل کند. باید ضمن حفظ تنوع و تعدد در تمرین‌ها، امکان طرح سؤال از آن‌ها به شکل اکتشافی، خلاقانه و فعال، تشخیصی، چندگزینه‌ای و جای خالی باشد. شلوغی صفحات و پاورقی‌های تمرین‌ها، عدم استفاده از جدول صرف کلمات و عدم فضای کافی برای پاسخگویی، باعث خسته‌شدن و گاه سردرگمی فراگیران می‌شود. بر اساس نوآوری باید به مباحث اشتقاقی و انواع آن و صرف وندی و مطالب کاربردی و جدید بهای بیشتری در متون داده شود و درنهایت با روش‌های تلفیقی از اساتید و یادگیرندگان برای عدم یادگیری‌ها بازخورد مثبت و منفی گرفته و در مقایسه با متون قبلی به جبران آن‌ها اقدام شود.

مقدمه و طرح مسئله

تألیف کتاب‌های آموزش قواعد زبانی همیشه از حساسیت بالایی برخوردار است؛ چراکه آموزش و یادگیری دستور زبان از نظر متخصصان و یادگیرندگان، هم از اهمیت برخوردار و هم تا حدودی ملال‌آور است. در ایران شاهد آموزش زبان عربی به فراگیران مختلف از رشته‌های گوناگون در مراکز علمی هستیم. کتاب‌های آموزشی زبان عربی موجود نیز با اهداف آموزشی متفاوت و انگیزه‌های مختلفی نوشته شده‌اند که در دانشگاه‌ها، حوزه‌های علمی و مدارس و آموزشگاه‌ها تدریس می‌شوند. در بسیاری از این کتاب‌ها به‌رغم داشتن مزایای بسیار، کاستی‌ها، ایرادات و اشتباهات علمی و از همه مهم‌تر در برخی موارد عدم همخوانی با فرهنگ و ارزش‌های اسلامی وجود دارد. حساسیت کتاب آموزشی صرف و نحو عربی به‌ویژه برای دانشجویانی که رشته تحصیلی آنان زبان عربی نیست، دوچندان می‌شود. یکی از اهداف اصلی خواندن صرف و نحو بالا بردن قدرت خواندن متون عربی و درک و فهم آن‌ها است (حیدری و حکیم، ۱۳۹۳: ۵۰). با این حال دانشجویان و کسانی که متون صرف و نحو عربی را می‌خوانند نه تنها علاقه و انگیزه آن‌ها به متون عربی زیاد نمی‌شود بلکه در درست خواندن و فهم و درک متون عربی با مشکل مواجه هستند (همان: ۵۰).

بر اساس برخی پژوهش‌های انجام‌شده، متون علم صرف، باید شناخت همه‌جانبه‌ای از کلمات عربی، ریشه واژگان، شناخت صیغه‌ها و درک معنا و مفهوم کلمات به یادگیرندگان بدهد (میمندی و خبازی اشرف، ۱۳۹۴: ۱۸۴). کتاب‌های درسی اساس محتوایی هستند که قرار است به دانشجویان ارائه شود و بر همین اساس می‌توانند بر چگونگی یادگیری زبان تأثیر بسزایی داشته باشند. بیشتر کتاب‌های آموزش صرف و نحو عربی که برای دانشجویان ایرانی نگاشته شده، با سطح و فرهنگ زبان‌آموزان ایرانی متناسب نیست (متقی‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۱۸) و فاقد تسلسل منطقی و خط سیر مشخص‌اند. مثال‌های کتاب‌های صرف و نحو باید از جمله‌های مشکل یا عبارت‌های خشک و ملال‌انگیز نباشد. این مثال‌ها باید دارای تنوع و تعدد موضوع، واضح و مرتبط با درس باشند (رکابی، ۱۹۸۶: ۱۳۷). کتاب مناسب آموزشی صرف و نحو عربی، باید پس از هر درس، دارای مجموعه‌ای از پرسش و تمرین باشد تا مدرس را در فهم و درک سطح یادگیری یاری دهد و قواعد آموخته‌شده را در ذهن فراگیران تثبیت کند (حاج خلیل، ۲۰۰۶: ۲۲).

با توجه به مسئله و مشکل ذکرشده و برای رفع آن، هرچند عوامل خارجی مانند توجه کمتر به جایگاه زبان عربی در جامعه علمی می‌تواند در بی‌رغبتی و ضعف دانشجویان در درس عربی مؤثر باشد، اما توجه به برخی عوامل دیگر مثل استفاده از راهبردهای مناسب تدریس و تألیف متون آموزشی مناسب، می‌تواند در بهبود آموزش زبان عربی مفید و تأثیرگذار باشد.

پژوهش حاضر می‌کوشد با تأکید بر متغیر مهم کتاب و متون آموزشی علم صرف به بررسی بایسته‌های متون و کتاب‌های آموزش صرف در رشته‌ها و مقاطع مختلف آموزشی به‌ویژه در دانشگاه‌ها بر اساس نظریه نشر نوآوری بپردازد.

ضرورت و اهمیت پژوهش

این پژوهش از جنبه‌های متعددی دارای اهمیت و ضرورت است. زبان عربی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، با عنوان زبان قرآن و علوم و معارف اسلامی معرفی شده و با توجه به آمیختگی آن با زبان فارسی و ادبیات فارسی تأکید شده که این زبان، باید پس از دوره ابتدایی تا پایان دوره متوسطه در همه کلاس‌ها و در همه رشته‌ها تدریس شود (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل شانزدهم). علاوه بر این، دانستن قواعد آن در فهم متون اسلامی و قرآنی و استنباط احکام فقهی و شرعی ضرورت دارد. علاوه بر این، کلمات عربی در زبان فارسی و علوم مثل فیزیک، شیمی و ریاضی وجود دارند. زبان فارسی و عربی قرن‌هاست که با هم رابطه‌ای دوسویه دارند. در این میان تأثیر زبان و ادبیات عربی در زبان و ادبیات فارسی بسیار روشن است. این تأثیر در حدی است که هیچ پژوهشگری نمی‌تواند بدون آشنایی با زبان عربی به بحث و بررسی ادبیات فارسی به‌ویژه ادبیات کهن آن بپردازد. برخی رشته‌های غیر عربی دانشگاهی مثل رشته زبان و ادبیات فارسی در مقاطع مختلف کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری دارای دروس مختلف زبان و ادبیات عربی هستند. هدف از آموزش قواعد صرف و نحو عربی، بالا بردن قدرت درست‌خوانی و فهم متون و بالا بردن قدرت خواندن و درک و فهم آنان از متون عربی است. با وجود این تعداد واحد عربی در رشته ذکر شده، دانشجویان و فارغ‌التحصیلان آن با مشکلات فراوانی در زمینه فهم و درک متون عربی مواجه و بیشتر آنان نسبت به یادگیری زبان عربی بی‌انگیزه‌اند و فارغ‌التحصیلان، حتی در مقطع دکتری و پس از گذراندن همه واحدهای درسی عربی، قادر نیستند، مباحث صرف و نحو عربی را تحلیل کنند.

سؤال پژوهش: مهم‌ترین بایسته‌ها و مؤلفه‌های متون و کتب آموزشی علم صرف، در رشته‌ها و مقاطع مختلف آموزشی، به‌ویژه در دانشگاه‌ها بر اساس نظریه نشر نوآوری کدام است؟

مبنای نظری و تعریف مفاهیم

نظریه‌ی نشر نوآوری

هر نوآوری در مراحل اولیه خود از پذیرش محدودی در میان مخاطبان و به کارگیرندگان برخوردار است. مطالعات متعددی درباره پذیرش نوآوری در حوزه‌های مختلف انجام شده که نتایج آن‌ها در قالب نظریه، مدل و الگو بیان شده است. یکی از معروف‌ترین نظریه‌ها در این باره نظریه اشاعه یا نشر نوآوری^۱ اورت ام. راجرز^۲ است که مدل اولیه آن در سال ۱۹۶۲ مطرح شد. سؤال و هدف اصلی راجرز این است که یک ایده و فکر جدید و نوآورانه در چه شرایطی مورد پذیرش و استفاده قرار می‌گیرد^۳. راجرز در این نظریه فرآیند پذیرش یک ایده جدید را شامل پنج مرحله آگاهی، علاقه، ارزشیابی، آزمون و پذیرش می‌داند (Rogers, 2003). او به دنبال برخی انتقادات به مدل پذیرش نوآورش، آخرین ویرایش آن را برای رفع ایرادها و کاربردی‌تر کردن آن، در سال ۱۹۹۵ منتشر کرد (عباداللهی و همکاران، ۱۳۹۳: ۸۰). راجرز هر نوآوری را شامل یک ایده، شیوه یا فناوری جدید می‌داند که پذیرش به معنای تصمیم‌گیری برای استفاده از آن به بهترین شیوه ممکن است (راجرز و شومیکر: ۱۳۷۹). در تغییرات به عمل آمده، راجرز چهار مرحله برای پذیرش هر نوآوری مطرح کرد که عبارت بودند از ۱- مرحله دانش ۴- مرحله ترغیب ۵- مرحله تصمیم ۶- مرحله هم‌نوایی^۷ (Rogers, 2003). راجرز ویژگی‌های پنج‌گانه‌ای برای پذیرش نوآوری‌ها مطرح کرد که شامل مزیت نسبی، سازگاری، پیچیدگی، آزمون‌پذیری و مشاهده‌پذیری بود. از نظر او نوآوری‌هایی توسط دریافت‌کننده‌ها پذیرفته می‌شوند که دارای مزیت نسبی و خصوصیت مشاهده‌پذیری هستند. این نوآوری‌ها همچنین باید قابل آزمون بوده و از پیچیدگی کمتری برخوردار باشند تا آسان‌تر و سریع‌تر پذیرفته شوند. بر اساس نظریه راجرز افراد باید نسبت به مزیت‌های روش جدید آگاهی و اطلاعات کافی داشته باشند تا علاقه و توجه به به کارگیری آن پیدا کنند. پس از ایجاد علاقه و انگیزه مرحله به کارگیری و عمل و پس از آن ارزیابی نتایج و پس از آن استفاده مداوم و کامل از شیوه جدید است (عباداللهی و همکاران به نقل از راجرز، ۱۳۹۳: ۸۲).

^۱ Diffusion of Innovations theory

^۲ Evret, M Rogers

^۳ بر اساس تحقیقات انجام شده، در ایران و کشورهای دیگر، نظریه نشر نوآوری به طور مطلق در خصوص بیشتر نوآوریها مخصوصا در حوزه آموزش، پژوهش و به کارگیری تکنولوژی به کارگرفته گرفته شده و مختص رشته‌ای خاص نیست (چمن، ۱۹۸۶ و راجرز ۱۹۹۵ و ۱۹۹۷، سالاروندیان و دیگران، ۱۳۹۴).

^۴ knowledge

^۵ persuasion

^۶ Decision

^۷ Confirmation

در خصوص به‌کارگیری نظریه نشر نوآوری در پژوهش‌های مختلف باید گفت که این نظریه ابتدا در حوزه‌های صنعتی، کشاورزی و پذیرش فناوری‌های مختلف و بعدازآن در حوزه‌های آموزشی و پژوهشی به‌کار گرفته شد (نوتلی و دوایس، ۲۰۰۰). تا سال ۱۹۹۵ میزان استفاده از نوآوری در حوزه آموزش، ۱۰ درصد از آثار و پژوهش‌ها را به خود اختصاص داد و با اقدامات یونسکو و برگزاری برخی کنفرانس‌ها و سمینارهای بین‌المللی، توجه به نشر نوآوری در حوزه آموزش گسترش بیشتری یافت (حسینی خواه، ۱۳۸۷: ۱۵۳). با توجه به استفاده دانشگاه‌ها و مدارس از فناوری‌های جدید در چند دهه اخیر، به‌کارگیری این نظریه در پژوهش‌ها و در حوزه عمل در نهادهای آموزشی گسترش روزافزونی داشته است. حل الکترونیکی تمرین‌ها، استفاده از کلاس‌های باز و منابع اینترنتی، یادگیری اکتشافی، مشارکتی و در حد تسلط، برخی از نوآوری‌ها در حوزه آموزش بوده است (همان: ۱۵۴). به‌کارگیری نظریه نشر نوآوری در ایران علاوه بر حوزه‌های کشاورزی، بانکداری، پزشکی و فناوری به‌صورت آزمایشی و عملی در حوزه‌های مختلف پژوهشی، از این نظریه استفاده شده است. در حوزه آموزش خانم سالاروندیان و همکاران (۱۳۹۴)، خانم بخشی (۱۳۸۷)، عبداللهی و همکاران (۱۳۹۳)، حیدری و همکاران (۱۳۹۳) و حسینی خواه (۱۳۸۷) از این نظریه در پژوهش‌های خود استفاده کرده‌اند.

با توجه به اینکه کتاب و متن آموزشی از اصلی‌ترین ارکان نظام‌های آموزشی و رسیدن به اهداف مورد نیاز است، متون و کتاب‌های صرفی سال‌هاست به یک شکل و سیاق تدوین و منتشر می‌شوند و مطابق با اهداف، نیازها و واقعیت‌ها تغییر و تحول پیدا نکرده‌اند. این در حالی است که این متون باید مطابق با واقعیت‌ها، قابلیت‌ها و نیازهای یادگیرندگان اصلاح شده و تکامل پیدا کنند و همان‌گونه که نظریه نشر نوآوری بر آن تأکید دارد، مورد ارزیابی و ارزشیابی قرار بگیرند تا نقاط قوت و ضعف آن‌ها آشکار شوند. در این حالت است که بازنگری، تجدیدنظر و اصلاح زمینه رشد و پیشرفت تحصیلی بیشتر را فراهم می‌کند (همائی و مرتضوی، ۱۳۷۹: ۳) و باعث رغبت و انگیزه بیشتر یادگیرندگان می‌شود. هرگونه نوآوری و تغییر در متون کتاب‌های آموزشی از جمله متون صرفی علاوه بر تغییرات ظاهری، جذابیت‌های شکلی، نگارشی و استفاده از جدول عکس باید شامل تغییرات محتوایی هم بشود و معیارهای نوآوری هم در آن‌ها لحاظ شود.

بایسته‌ها ۱

دهخدا ترجمه، معنا و معادل لفظ بایسته را ضروری و لازم دانسته است (دهخدا، ۱۳۸۵). بایسته به باید‌های یک اقدام می‌پردازد. واژه باید چه به‌صورت معنای حرفی به کار رود و چه به‌صورت معنای اسمی و مستقل و نیز واژه‌های جانشینی آن

^۱ در مقاله پژوهشی آقای نورمحمدی نجف‌آبادی (۱۴۰۰) در باره شاخص‌های کتاب درسی و محتوای آموزشی استاندارد از کلمه بایسته برای بخشهای ورودی کتب آموزشی استفاده شده است (نورمحمدی نجف‌آبادی، ۱۴۰۰: ۸۸).

مانند واجب و لازم گاهی در قضایایی بکار می‌رود که به هیچ وجه جنبه ارزشی ندارند، اما هنگامی که این واژه‌ها در عبارات اخلاقی و حقوقی به کار می‌روند جنبه ارزشی پیدا می‌کنند. در این حالت نظریات مختلفی پیرامون آن‌ها مطرح می‌شود که از جمله آن‌ها بیان رغبت، مطلوبیت و لزوم کاری برای فرد یا جامعه است و اگر به صورت جمله خبری هم بیان شود حکایت از چیزی جز همین مطلوبیت و لزوم ندارد. دیدگاه دیگر این است که چنین عباراتی مستقیماً دلالت بر مطلوبیت ندارد بلکه ارزش و مطلوبیت کار با دلالت التزامی فهمیده می‌شود و مفاد اصلی آن‌ها همان بیان رابطه علیت است؛ علیتی که بین کار و هدف وجود دارد (مصباح یزدی، ۱۳۸۸). طبق توضیحات ذکر شده به نظر می‌رسد که بایسته به مجموعه بایدهای یک فعل یا عمل گفته می‌شود که ناظر بر اقدامات لازم و ضروری برای انجام یک فعالیت است. در پژوهش حاضر و در موضوع متون و کتاب‌های صرف، به چپستی و چگونگی محتوای کتاب به نحوی که مناسب آموزش باشد، دلالت دارد.

علم صرف

صرف در لغت مصدر فعل صَرَفَ (ثلاثی مجرد) و تصریف مصدر صَرَّفَ از باب تفعیل است که بر تقلیب، تحویل و تغییر دلالت دارند و علم صرف یا تصریف، اصطلاحاً یعنی تحویل بردن و تغییر دادن و گردانیدن^۱ (شیرازی، ۱۳۸۵، ج ۱: ۱۷) یک اصل که همان مصدر باشد، به صیغه‌های مختلف که از هر یک معنایی جدا قصد شده باشد و این معنا جز با کلمه‌سازی و تغییر و تحویل حاصل نمی‌شود (جمعی از نویسندگان، ۱۳۷۵: ۲۰۵). به عنوان مثال اینکه چگونه از سه حرف اصلی ضرب، افعال مختلف در زمان‌های مختلف، اسم فاعل و اسم مفعول و ... ساخته می‌شود. از همین جا معلوم می‌شود که موضوع علم صرف کلمه است و خصوصیات و ساختمان آن را مورد بحث قرار می‌دهد و فایده آن نیز شناخت کلمات و معانی آن‌ها و نیز ساختن کلمات مناسب برای معانی مختلف است (طباطبایی، ۱۳۷۲: ۱۱). در این علم درباره، جامد و مشتق، مؤنث و مذکر، مفرد و جمع و تشبیه، اسم یا فعل و یا حرف بودن و زمان‌های مختلف افعال و ... بحث می‌شود که از تغییر شکل و اعراب کلمات، معنای جدیدی به دست می‌آید (محمدی، ۱۳۶۲، ج ۱: ۲۴).

در گذشته علم صرف بخشی از نحو بوده و مطالب آن به اختصار در کتاب‌های نحوی بیان می‌شد که تقدم و تأخر آن‌هم یکسان نبود و برخی نحو و برخی صرف را مقدم می‌دانستند (نجفی، ۱۳۸۴: ۱۷۲). علاوه بر این در ابتدا، عنوان تصریف برای

۱ در آیه ۱۲۷ سوره بقره کلمه تصریف الریاح به معنی گردانیدن بادها به کار رفته است.

علم صرف انتخاب شده بود که معنی تغییر و کاربردی بودن آن بیشتر بود. بعد از توسعه جنبه‌های مختلف این علم و جدا شدنش از علم نحو، اصطلاح علم صرف شایع و مشهور شد^۱ (ابن مالک، بی تا: ۳۵۲).

پیشینه پژوهش

محمود حیدری و عبدالله حکیم در پژوهشی با عنوان ارزیابی میزان اجرای راهبردهای تدریس و کیفیت کتاب آموزشی در تدریس صرف و نحو عربی برای دانشجویان کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی با روش پیمایش و ابزار پرسشنامه و مصاحبه به بررسی آموزش صرف و نحو عربی به دانشجویان کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی پرداخته‌اند. نویسندگان صرف و نحو را از مهم‌ترین واحدهای آموزش زبان عربی به دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی دانسته‌اند که به‌رغم گذراندن هشت واحد صرف و نحو در مقطع کارشناسی و دو واحد در مقطع کارشناسی ارشد، از حل ساده‌ترین مسائل صرفی و نحوی عاجزند. جامعه آماری پژوهش ذکر شده، دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد و استادان رشته زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه‌های تهران، علامه طباطبایی و بهشتی بوده‌اند که در آن دو متغیر «کیفیت کتاب آموزشی صرف و نحو» و «استفاده استادان از راهبردهای مناسب در تدریس صرف و نحو» از نظر دانشجویان و استادان بررسی شده است. از جمله یافته‌های پژوهش ذکر شده، عدم مطلوبیت کتاب آموزشی صرف و نحو (باعنوان: شرح ابن عقیل) و سطح پایین و نامناسب راهبردهای استادان در تدریس صرف و نحو بوده است.

علی مخدومی (۱۳۹۰) در پژوهشی به بررسی و نقد کتاب‌های عربی دبیرستان در رشته علوم انسانی پرداخته و به این نتیجه رسیده است که کتاب‌های عربی دوره دبیرستان در حوزه‌های مختلف دارای اشکالات متعدد است، به گونه‌ای که گاهی کار آموزش و تحصیل را برای معلمان و دانش‌آموزان مشکل می‌کند. نویسنده عدم توجه به برخی قواعد صرفی و نحوی، غیر کاربردی بودن برخی مطالب، عدم رعایت تقدم و تأخر در بیان برخی مطالب، نبودن تمرینات لازم و کافی و وجود برخی قواعد مشکل از جمله ایرادات متون درسی در مقاطع ذکر شده دانسته است.

رحمانی و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی پیمایشی با عنوان کارآمدی و اثربخشی کتاب مبادئ العربیة فی الصرف و النحو جلد ۴ از دیدگاه دانشجویان به ارزیابی کارآمدی و اثربخشی کتاب ذکر شده از لحاظ رعایت معیارهای مطلوب کتاب درسی دانشجویان پرداخته است. جامعه آماری پژوهش ذکر شده دانشجویان رشته زبان و ادبیات دانشگاه شیراز و ابزار پژوهش پرسشنامه بوده که بر اساس نتایج، کارآمدی و اثربخشی کتاب در کمترین حد میزان، ارزیابی شده است.

^۱ اسید رضا نجفی در مقاله تقدم علم الصرف و اطوار تطوره (۱۳۸۴) مراحل رشد و تکامل علم صرف را به صورت مبسوط بیان کرده است.

خانم فرضی شوب (۱۳۹۹) در پژوهشی با روش توصیفی-تحلیلی به نقد و ارزیابی کتاب آموزش صرف عربی از عبدالهادی فقهی زاده از دو جنبه ساختاری و محتوایی پرداخته است. نویسنده نوآوری در نگارش تحلیل صرفی، ساده‌سازی مباحث مربوط به اعلال، به‌کارگیری مثال و شاهد از قرآن و نهج‌البلاغه، کاربردی بودن برخی تمرینات و زبان ساده کتاب را جزو محاسن کتاب و برخی کم‌دقتی‌ها در تبیین مباحث، وجود اشتباهات محتوایی و اینکه کتاب مختص دانشجویان مبتدی است را جزو معایب کتاب دانسته است.

میمندی و خبازی اشرف (۱۳۹۴) در پژوهشی با معرفی علم صرف به‌عنوان یکی از شاخه‌های اصلی زبان عربی، به نقد کتاب الصرف ۱ نوشته احمد پاشا زانوس پرداخته و با مقایسه آن با سایر متون صرفی به بیان کاستی‌های آن پرداخته است. نویسنده با نقد تعاریف، شواهد و تمرین‌ها، تحلیل جداول، پاسخ‌نامه‌ها و منابع یادآوری کرده که دروس یک کتاب صرفی نباید به‌صورت واحدهای مجزا تعریف شوند و آموخته‌ها باید تا پایان کتاب جریان داشته باشد. ارائه مباحث به شکل مباحث نامتجانس، وجود توضیحات غیر لازم، بیان نادرست مطالب و عدم توجه رشته تحصیلی یادگیرندگان از نقدهای دیگر نویسنده به کتاب است.

سلیمی و نعمتی (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «نقد و ارزیابی درس عربی در رشته زبان فارسی»، آموزش زبان عربی را به‌صورت کلی در رشته زبان و ادبیات فارسی بررسی کرده‌اند. نگارندگان در این مقاله بیشتر تلاش کرده‌اند که با ذکر مثال‌های کاربردی از متون عربی شیوه آموزش زبان عربی را در این رشته کاربردی‌تر کنند. از پیشنهاد‌های که نگارندگان مطرح کرده‌اند ضرورت ادغام دروس صرف و نحو با دروس نظم و نثر است. مفاخر اکبری (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با عنوان «ارزیابی و بررسی آموزش بلاغت و صرف و نحو به دانشجویان رشته عربی و دیگر رشته‌ها» چهار مؤلفه «نقش کتاب»، «نقش مدرس»، «نقش روش‌های تدریس» و «نقش دانشجو» را در آموزش بلاغت و صرف و نحو عربی در رشته زبان و ادبیات عربی و سایر رشته‌ها بررسی کرده است. بررسی این مؤلفه‌ها به‌صورت کلی بوده و بیشتر مخصوص رشته زبان و ادبیات عربی است. احمد پاشازانوس (۱۳۸۸) در پژوهشی با نام «نگاهی به نحوه آموزش صرف و نحو در دانشگاه‌های کشور، آسیب‌ها، راهکارها» چهار ضلع آموزش یعنی استاد، دانشجو، کتاب و شیوه‌های آموزش را در آموزش صرف و نحو بررسی کرده است.

بیشتر پژوهش‌های ذکر شده با روش توصیفی - تحلیلی و با ابزار کتابخانه‌ای به بررسی مشکلات آموزش صرف و نحو پرداخته‌اند؛ ولی در پژوهش حاضر سعی شده با جمع‌آوری اطلاعات از مصاحبه با اساتید و صاحب‌نظران با تجربه، بایسته‌های متون آموزش صرف شناسایی، استخراج و دسته‌بندی شود. علاوه بر این، هیچ کدام از پژوهش‌های ذکر شده، مستقیماً به بایدها و مؤلفه‌های متون صرفی نپرداخته‌اند که از این جهت پژوهش حاضر بدیع و کاربردی است.

روش پژوهش

برای انجام این پژوهش که دارای رویکرد کیفی بوده، از روش مصاحبه عمیق با رویکرد گراند تئوری (نظریه زمینه‌ای) استفاده شده است. نتایج به دست آمده محقق با مطالعات اسنادی با اساتید صرف و نحو که به صورت هدفمند^۱ انتخاب شده‌اند، مورد بحث و گفتگو قرار گرفته و در نهایت از آن‌ها خواسته شده تا گزاره‌هایی که در مورد ویژگی‌های کتاب و متون آموزشی در علم صرف به نظرشان می‌رسد اعلام کنند. نتایج به دست آمده از هر مصاحبه دسته‌بندی و سپس به مصاحبه‌شونده بعدی اعلام شده تا گزاره‌های بیشتری به یافته‌ها اضافه شود و در نهایت وقتی مصاحبه‌ها به تکرار و تشابه (حد اشباع) رسید، از ادامه مصاحبه خودداری شده است. با توجه به موضوع پژوهش که بر ویژگی‌ها و بایسته‌های کتاب و متون آموزشی در علم صرف دلالت داشت گزاره‌های مخالف که بر نواقص متون صرفی دلالت داشت، به صورت هدفمند از یافته‌ها حذف شد. نمونه‌گیری مصاحبه‌شوندگان، هدفمند و شامل افرادی بوده که بر اساس خصوصیات یا صفات ویژه، توانایی پاسخ کارشناسانه به موضوعات را داشته‌اند. محقق در فرآیند انجام پژوهش مجموعاً با ۱۳ نفر از اساتید دانشگاه‌های مختلف تهران و کارشناسان حوزه صرف و نحو مصاحبه کرده است. در پژوهش حاضر برای تعیین میزان اعتبار و پایایی از اعتبار صوری یا محتوایی و تاییدگر استفاده شد. بدین معنی که طی مراحل مصاحبه و پژوهش از طریق نظر متخصصان حوزه‌های مربوط به موضوع، اعتبار و پایایی مؤلفه‌ها تایید می‌شد.

یافته‌های پژوهش

در این قسمت ابتدا جدول یافته‌ها که به صورت کد گذاری باز و گزینشی دسته‌بندی و تنظیم شده‌اند می‌آید، سپس تبیین و تحلیل یافته‌ها ارائه می‌شود.

کد گذار ی محوری	کد گذاری گزینشی	کد گذاری باز
نظم و توالی موضوعی و منطقی	انسجام و توالی منطقی و موضوعی مطالب به‌ویژه در عناوین اصلی و فرعی. مثلاً ذکر موضوع صفت مشابه بعد از اسم فاعل	

۱در نمونه‌گیری هدفمند، مصاحبه‌شوندگان آگاهانه انتخاب می‌شوند، بگونه‌ای که در موضوع مورد مطالعه دارای اطلاعات، تجربه لازم و کارآمدی باشند.

<p>ذکر موضوع و هدف درس در ابتدای هر درس، سپس تعاریف و توضیحات و تمرین‌ها جواب تمرین‌ها به صورت تشریحی در پایان کتاب یا پایان درس ذکر شود بردن برخی مطالب تخصصی و تکمیلی به پاورقی یا انتهای درس. این کار در خصوص عناوین فرعی هم رعایت شود.</p>		
<p>همه قواعد مرتبط به ساختار کلمه به عنوان موضوع علم صرف را دربر بگیرد. تمام تغییرات مرتبط با تغییر معنا و یا سهولت در تلفظ در آن آمده باشد. در بیان مباحث به دو رکن موضوع علم صرف (اسم و فعل) کامل و مناسب پرداخته شود. شرح و بسط مطالب به میزان کافی صورت پذیرد تا قابل استفاده برای سطوح مختلف باشد. از ذکر قواعد جزئی و ناکارآمد مثل استثناءها و موارد اختلافی که موجب سنگینی بحث می شود، اجتناب شود. پرهیز از عناوین و استثناءهای فرعی و متعدد. بیان کاربردی و معانی مختلف قالب‌های مختلف برای درک معانی مختلف اسماء استفاده</p>	<p>جامعیت در بیان قواعد و کاربردی نوشتن آن‌ها</p>	
<p>محتوا منجر به رفتارهای یادگیرانه مورد انتظار شود. محتوا متناسب با سطح یادگیری دانشجویان باشد. محتوا توالی موضوعی مناسب داشته باشد. مباحث و مفاهیم مطرح شده به نحوی تنظیم شود که نخست مطالب ساده تر و بعد مطالب مشکل تر ارائه شود. محتوا برای مدت زمان تدریس متن مناسب باشد. محتوای ذیل آموزش صرف، منطبق با ارزش‌های اخلاقی و اسلامی باشد.</p>	<p>تناسب محتوا با هدف آموزشی</p>	<p>ویژگی‌های متن آموزشی مناسب علم صرف</p>

<p>نظم و انسجام منطقی در بیان متن، تسهیل کننده امر آموزش باشد.</p>	
<p>الفاظ تعاریف ساده، رسا و متناسب با سطح یادگیرنده باشد. دسته‌بندی مناسب مبتنی بر موازین آموزشی صورت پذیرد. موارد کم‌کاربرد و غیرضروری حذف شوند. از نقل اختلاف آراء پرهیز شود. تعاریف جامع و مانع باشند. در بیان موضوعات نوآوری لازم صورت پذیرد.</p>	<p>پرداختن مناسب به تعاریف و بیان موضوعات</p>
<p>از جمله‌ها و الگوهای استفاده شود که مطلب اصلی به‌وضوح در آن پیاده شده باشد. از جملات سخت یا عبارات‌های خشک و ملال‌انگیز استفاده نشود. دارای تعدد و تنوع در موضوعات باشند. مثال‌ها واضح و مرتبط با درس ارائه شوند. نمونه‌ها و مثال‌ها از نظر محتوایی نظم ویژه‌ای داشته باشند و ترتیب ارائه از ساده به سخت در آن‌ها رعایت شود. استشهاد به آیات قرآنی، روایات و شعرهای حکمی موجود در زبان فصیح مناسب هستند. تجزیه و تحلیل به زبان ساده با مثال‌های جدید و نو و کلماتی فصیح، رایج و معاصر صورت پذیرد. چینش مناسب و منظم نمونه‌ها در جداول در فهم آسان مؤثر است.</p>	<p>توجه به آموزش غیرمستقیم در خلال آموزش صرف با ارائه شواهد و مثال‌های دقیق و مناسب</p>

<p>حفظ فاصله‌ها و استفاده از رنگ‌های متنوع برای بیان تغییرات در کلمه موجب فهم دقیق اعراب‌گذاری و جابه‌جایی حرکات و علائم می‌شود.</p> <p>ذکر مرجع و منبع برای شواهد و مثال‌ها موجب آموزش نکات جدیدی ضمن تدریس می‌شود.</p>		
--	--	--

<p>نظم لازم در چینش از ساده به سخت رعایت شود.</p> <p>از آیات و روایات و جملات منظوم و مثنوی جدید و جذاب استفاده شود.</p> <p>از عباراتی مرتبط با محتواهای نشاط‌آور، آمیخته با اخلاق، حکمت و فرهنگ اصیل ایرانی اسلامی استفاده شود.</p> <p>تنوع تمرین‌ها منطبق با هدف رفتاری در تمرین‌ها باشد.</p> <p>تعدد تمرین‌ها موجبات یادگیری بهتر، اعتماد و انگیزه بیشتر در یادگیرنده فراهم آورد و موجب خستگی و ناامیدی نشود.</p> <p>تمرین‌ها واضح و مرتبط و کاربردی باشد.</p> <p>در حل تمرین‌ها به امر ترجمه واژه‌ها و استفاده از معاجم لغوی توجه شود.</p> <p>تمرین‌ها پیوند زنده بین آموخته‌های گذشته و جدید باشند.</p> <p>تمرین‌های هر بحث متناسب با حجم درس و سختی و آسانی آن باشند</p> <p>به نکات زیبایی‌شناسی در جهت ایجاد حس رغبت و نشاط در یادگیرنده در مرحله حل تمرین‌ها توجه شود.</p>	<p>تمرین مناسب</p> <p>گذاری</p>	<p>ویژگی‌های متن آموزشی مناسب علم صرف</p>
--	-------------------------------------	---

<p>(استفاده از کتاب‌کار تمارین، جداول تجزیه و تحلیل در همه درس‌ها، حروف‌چینی مناسب و رعایت فاصله‌ها)</p> <p>به تمرین‌های تلفیقی و عامه در جهت تمرین همه آموخته‌ها توجه شود.</p> <p>به تمرین‌های پژوهش محور در جهت افزایش سطح یادگیری و تثبیت آموخته‌ها توجه شود.</p>	
<p>ارجاعات داخل متن با دقت صورت پذیرد.</p> <p>شواهد شامل آیات و روایات و متون منظم و منثور چه در داخل متن چه در تمرین‌ها با ذکر منبع باشند.</p> <p>در کیفیت ارجاع آیه، روایات، شعر یک رویه مناسب علمی اتخاذ شود.</p> <p>از منابع معتبر قدیمی و اقوال مشهور و کتب روایی معتبر در کنار قرآن کریم، نهج‌البلاغه و صحیفه سجادیه استفاده شود.</p> <p>به کمیت معاصر تعلیمی مثل النحوالوافی توجه شود.</p>	<p>جامعیت و تناسب در ارجاعات و منابع</p>
<p>طرح روی جلد به‌عنوان مبدأ ورود به دریای بیکران زبان عربی گویا و مشوق تورق کتاب باشد.</p> <p>هنر زیباسازی ظاهری در جذاب نمودن متن آموزشی رعایت شود. رنگ‌بندی، عنوان و تصویر روی جلد زیبا. صفحه‌آرایی مناسب در انتخاب نوع حروف، سطرها و حرکات حروف بهره‌گیری از تنوع و ضخامت قلم‌ها در استفاده از خط عربی، حروف‌چینی مناسب، استفاده از</p>	<p>زیبایی ظاهری</p>

<p>فرمول ویژه شعر در سامانه و پراثرهای گل‌دار در ارجاع به آیات، استفاده از رنگ‌های مختلف و آرامش‌بخش که مبین تغییرات در اعراب‌ها و شکل ظاهری و معنایی کلامه شود همچنین استفاده از جداول منظم برای صرف افعال، قرار دادن فاصله‌ها و جای خالی کافی و مناسب در جهت نگارش پاسخ‌ها و حل تمرین‌ها</p>		
<p>ارائه مطالب متناسب با رشته تحصیلی یادگیرنده باشد. ارائه مطالب در قالب‌های نو و اسلوب‌های جذاب و کوتاه باشد. از بیان نادرست مطالب به بهانه تسهیل در امر آموزش یا روش جدید ارائه اجتناب شود. از راهبردهای جدید و متنوع در جهت ارتقاء سطح یادگیری استفاده نماید. از فنون رابطه‌ای برای تقویت به‌کارگیری مهارت استفاده نماید</p>	<p>روزآمد بودن و برخورداري نوآوری</p>	
<p>طرح جلد مناسب، حروف‌نگاری و تایپ مناسب، بزرگ‌تر بودن عنوان‌ها از متن کتاب رعایت فاصله مناسب بین خطوط، استفاده از جدول نمودار و عکس در صورت نیاز تا کتاب از حالت یکنواختی و خسته‌کننده‌ای دربیاید. نداشتن اشتباهات نگارشی، صرف و نحوی مخصوصاً در حرکت‌گذاری و علائم نگارشی</p>	<p>شکل ظاهری و صوری</p>	

تبیین و تحلیل یافته‌ها

۱- توالی و نظم در محتوای کتاب‌های آموزش صرف، باعث تسهیل در امر آموزش می‌شود، چراکه بسیاری از مطالب و محتواهای صرفی با هم مرتبط هستند. در چنین مطالب باید نظم منطقی رعایت شود و پیش‌نیازها در جای مناسب باشد. در ابتدای هر درس باید هدف و محورها و سؤال‌های اساسی بیاید تا یادگیرنده بداند که در هر درس با چه مطالبی سروکار دارد. از نظر منطقی و سازماندهی متن صرفی، باید مطالب کلی، ساده و عمومی در ابتدای کتاب و دروس مطرح شود و مطالب فرعی،

پیچیده و استثناها در ادامه باشد تا یادگیرندگان ابتدا با مفاهیم اولیه آشنا شده و سپس به مرور به مباحث پیچیده‌تر بپردازند. همچنین محتوای مطالب هر متن آموزشی باید مطابق با سطح تحصیل یادگیرندگان باشد. علاوه بر این‌ها توالی محتوای کتاب‌های صرفی باید به گونه‌ای باشد که مطالب جدید با مطالب قبلی مرتبط و همخوان باشد تا از دانش یاد گرفته شده قبلی برای فهم مطالب جدید استفاده شود و یادگیری با سهولت بیشتری انجام پذیرد. این امر همچنین باعث می‌شود که هر درس بر درس قبلی بنا شود و به تثبیت دانش قبلی و آمادگی برای یادگیری مفاهیم جدید کمک کند. اهمیت توالی و نظم در محتوای کتاب‌های آموزش صرف عربی از این جهت هم قابل توجه است که به یادگیرندگان کمک می‌کند تا با ساختارهای زبانی به تدریج و با روشی منطقی آشنا شوند که برای تقویت مهارت‌های صرفی ضروری است.

از نظر موضوعی در ابتدای متن آموزشی صرف باید کلیاتی همچون حروف اصلی و زائد و به ترتیب، جایگزینی حرکات در کلمه، اوزان کلمات، تأثیرات ادغام، تخفیف و اعلال بیاید. همچنین در متون صرفی، شناخت تغییراتی که منجر به تغییر معنا می‌شود از جمله ساختار فعل ماضی، مضارع، امر، معلوم و مجهول که موجب تغییر معنای آن‌ها می‌شود بر مباحثی مثل ادغام، اعلال، ابدال و تخفیف که منجر به سهولت تلفظ می‌گردند، باید مقدم باشند. با توجه به موارد ذکر شده، می‌توان گفت که توالی و نظم در محتوای کتاب‌های آموزش صرف عربی نه تنها به یادگیری مؤثرتر کمک می‌کند، بلکه انگیزه و علاقه یادگیرنده را نیز افزایش می‌دهد و می‌تواند به تقویت پایه‌های دانش زبانی و در نهایت به کاربرد موفقیت‌آمیز زبان عربی در موقعیت‌های واقعی منجر شود.

۲- چگونگی مثال‌ها و تمرین‌ها: ادبی بودن، کاربردی بودن و شفاف و روان بودن اشعار و متون صرفی از جمله مواردی است که موجب انگیزه و علاقه بیشتر یادگیرندگان می‌شود. متون و مطالب صرفی با توجه به ویژگی نظری و حفظ کردنی بودنشان برای یادگیرندگان ملال‌آور و سخت هستند. این مشکل را باید با کاربردی کردن، ویژگی‌های زیبایی‌شناختی و قابل فهم کردن مطالب جبران شود. در متون صرفی تا حد امکان باید از کلمات سخت و قدیمی، مطالب غیرضروری و مبهم و قول‌های شاذ و استثنائات فراوان پرهیز کرد. همچنین با توجه به اینکه یکی از اهداف اصلی آموزش صرف، کاربردی بودن آن در فهم متون عربی است باید از مثال‌ها، آیات و اشعار متنوع به عنوان شاهد مثال استفاده شود تا مطالب در ذهن یادگیرنده راحت‌تر جا بیافتد و قدرت و توانایی آن‌ها در فهم متون بالا برود. ارتباط دادن مباحث صرفی با متون واقعی مانند قرآن و نهج البلاغه به یادگیرندگان کمک می‌کند تا کاربرد مستقیم آنچه را که آموخته‌اند، بهتر درک کنند. از جمله ویژگی‌های دیگری که کتاب آموزشی صرف و نحو باید داشته باشد داشتن زبان ساده و متناسب با سطح یادگیرندگان است. خود این زبان نباید به یک مانع بزرگ

برای فهم معنا تبدیل شود (حاج خلیل، ۲۰۰۶: ۲۳). زبان دشوار در بیشتر کتاب‌های آموزش قواعد عربی به دانشجویان زبان و ادبیات فارسی، از مهم‌ترین موانع و دشواری‌های راه دانشجویان است؛ چرا که وقت و توان دانشجو به جای اینکه صرف یادگیری و تطبیق قواعد شود صرف خواندن و فهمیدن متن کتاب می‌شود.

ارائه تمرین‌ها باید از ساده به سخت و هماهنگ با اهداف مدنظر باشد. باید ضمن حفظ تنوع و تعدد در تمرین‌ها، امکان طرح سؤال از آن‌ها به شکل اکتشافی، تشخیصی، چندگزینه‌ای و جای خالی باشد و تکلف، ابهام، زیاده‌گوئی و پیچیدگی در آن‌ها نباشد. همچنین استفاده از تمرین‌های نقطه‌چینی با جواب‌های کوتاه که مستلزم درک و فهم عمیق مطلب است می‌تواند جایگزین سؤال‌های تعریفی شود. ارائه تمرین از پاورقی یا مباحثی که در متن نیست فراگیرنده را دچار یاس می‌کند. شلوغی صفحات و پاورقی‌های تمرین‌ها، عدم استفاده از جدول صرف کلمات و عدم فضای کافی برای پاسخگویی به تمرین‌ها باعث خسته‌شدن و گاه سردرگمی فراگیران می‌شود. همچنین باید بین میزان تمرین‌ها و حجم درس تناسب منطقی باشد؛ مثلاً برای دروس سخت‌تر و مفصل‌تر تمرین‌های بیشتری وجود داشته باشد. بخشی از تمرین‌ها باید به معلومات و آموخته‌های قبلی اختصاص داشته باشد تا مطالب قبلی با جدید پیوند بخورد و یادآوری آموخته‌های قبلی تا پایان فصل درسی ادامه یابد. تمرین‌های عمومی در آخر هر فصل می‌تواند در آموختن مطالب قبلی کمک کند.

۳- تدوین و نگارش استاندارد کتاب‌های آموزش درسی از جمله کتاب‌های صرفی باید استانداردها و ویژگی‌های خاصی داشته باشد (نورمحمدی نجف‌آبادی، ۱۴۰۰: ۷۹). از جمله اینکه محتواهای آموزشی باید در قالب تعدادی درس منطبق با هفته‌های آموزشی تنظیم شود. حجم درس‌ها و آسانی و سختی آن‌ها باید با زمان اختصاص یافته به آن منطبق باشد. همچنین باید مشخص باشد که کتاب برای چه سطح علمی (کارشناسی، ارشد یا دکتری) نگاشته شده است.^۱ استاد باید در زمان اختصاص یافته با روش‌های تلفیقی بتواند از یادگیرنده بازخورد بگیرد و به جبران و رفع عدم یادگیری‌ها بپردازد. همچنین در پایان هر درس بهتر است جهت آشنایی بیشتر با متون آموزشی صرفی، خلاصه‌ای از درس به زبان عربی جهت مطالعه بیاید.

متون آموزشی صرف از نظر محتوا و موضوعی باید جدا از علم نحو باشد و ترجیحاً برای فهم بهتر فارسی‌زبانان به زبان فارسی باشد. از تشابهات و تفاوت‌های صرف عربی با فارسی هم برای فهم بهتر مطالب در صورت لزوم استفاده شود.

^۱ مواردی وجود دارد که نویسنده، کتابی در باره صرف و نحو نوشته و یادآوری کرده که کتاب برای آموزش در هر ۳ سطح است و این از موارد قابل نقد کتاب ذکر شده محسوب شده است (متقی زاده، ۱۳۹۷: ۲۲۸).

دقت در تبیین مباحث و اجتناب از اشتباهات محتوایی برای حفظ اعتبار علمی کتاب‌های آموزش و متون صرف، ضروری است.

۴-جامعیت و در نظر داشتن سطوح ارائه مطالب در بیان قواعد کاربردی علم صرف باید به گونه‌ای باشد که یادگیرنده هم مباحث اصلی را بیاموزد و هم در پیچ‌وخم ریزه‌کاری‌ها و اختلاف‌نظرهای علماء گرفتار نشود. در خصوص سطوح ارائه مطالب باید گفت که بهتر است ابتدا مطالب عمومی، بعد از آن تخصصی و موارد نادر در انتهای مطالب و دروس باشد. جامعیت همچنین در تعاریف باید شامل دسته‌بندی موضوعات هم باشد. تعاریف باید خواننده را به اشتباه نیندازد. همچنین درست است که حذف موارد کم‌کاربرد و غیرضروری موجب تسهیل در امر آموزش می‌شود ولی برخی حذف‌ها در کتب صرفی، نارسائی و کاستی ایجاد می‌کند. در برخی کتب جدید، در بحث افعال مضاعف، مباحث کلی ادغام یا ذکر نشده یا در پاورقی آمده و این در حالی است که شناخت انواع ادغام واجب، جایز، ممتنع، متمائل یا متقارب، برای فهم مطالب دیگر مثل ابدال و فهم بهتر باب‌های افتعال، تفاعل و تفعّل ضرورت دارد. در برخی کتب آموزشی برای جامع نشان دادن آن، گاهی یک نظر خاص مثل قرار دادن اوزان چهارگانه اسم آلت مشتق (فَعَّالَه، فِعال، فاعله و فاعول) برخلاف دیدگاه بیشتر اندیشمندان صرفی آمده که فراگیران را دچار مشکل یادگیری می‌کند.

۵- استفاده از نوآوری و یا سبک‌های سنتی باید در کل یک متن آموزشی رعایت شود تا بین کل مطالب متن آموزشی هماهنگی و تناسب باشد. بسنده کردن به سبک قدیم و صرف وزنی کمی خسته کننده است و استفاده از مباحث اشتقاقی و انواع آن و صرف وندی، آموزش پسوندها، پیشوندها و میان‌وندها که منجر به تغییرات ظاهری و معنایی کلمات می‌شوند از جذابیت بیشتری برخوردارند. استفاده از صرف وندی در زبان فارسی و انگلیسی و حتی عربی کهن تقریباً معمول است اما در متون صرفی جدید کمتر به آن پرداخته می‌شود. مباحث سین و سوف، علامات تثنیه و جمع و مذکر و مؤنث سالم، یاء نسبت، حروف مضارعه و زائد در ابواب مزید می‌تواند در این خصوص راهگشا باشد. به صورت کلی در این قسمت باید علاوه بر پرهیز از زیاده‌گویی، پیچیده نویسی و ابهام، در تبیین هر یک از مسائل، محل نزاع و سؤالاتی که برای یادگیرنده قرار است توضیح داده شود، به خوبی روشن باشد.

برخی توصیه‌های دیگر برای بهتر شدن متون صرفی با اختصار عبارتند از

الف- در استشهاد به آیات قرآنی باید ضمن توجه به ویژگی‌های لفظی و ظاهری واژگان، باید به انتقال معنا و مفهوم آیات هم کمک کند. باید از ذکر آیاتی که علماء در بیان قاعده مدنظر، اختلاف دارند، پرهیز کرد.

ب- ترجمه برخی کلمات و عبارات به عهده یادگیرندگان گذاشته شود تا نحوه مراجعه به کتب لغت و معاجم نرم‌افزاری و تعاملی و روش کار با آن‌ها را یاد بگیرند. در این خصوص باید نوعی پشتیبانی از یادگیری مادام‌العمر و مستمر توصیه شود تا با ارائه منابع و تکرار مطالب برای کسانی که به دنبال تقویت دانش خود در زمینه صرف عربی هستند، فرصت کافی وجود داشته باشد.

ج- استفاده از فناوری‌های نوین و به‌کارگیری الگوریتم‌های هوش مصنوعی برای اعراب‌گذاری متون عربی، می‌تواند به یادگیرنده کمک کند تا سریع‌تر و دقیق‌تر با قواعد صرف و نحو آشنا شود.

د- دسترسی آسان به منابع، ایجاد برنامه‌های کاربردی و وب‌سایت‌های آنلاین، ارائه کتاب‌های الکترونیکی و منابع آموزشی از توصیه‌های دیگر است که می‌توانند به‌صورت رایگان یا با هزینه‌ای اندک در اختیار علاقه‌مندان قرار گیرند تا امکان تمرین، فهم و ویرایش متون صرفی راحت‌تر انجام شود.

منابع

عربی:

- ابن مالک، محمد ابن عبدالله (بی‌تا). «شرح التصریح علی التوضیح»، قاهره: دارالحیاه العربیه.
- الحاج خلیل، محمد (۲۰۰۶). «دلیل المعلم و المعلم المتجدد الكتاب الاول و الكتاب الثاني». المملكة الاردنية: دار المجد الاولى.
- رکابی، جودت (۱۹۸۶). «طرق تدريس اللغة العربية»، الطبعة الثانية. دمشق: دارالفکر
- محسنی نژاد، سهیلا (۱۳۹۴). «مهاره العربیه علی مستوى البكالوريوس فی ایران خلال السنوات ۱۳۶۰ الی ۱۳۹۰ هـ ش، دراسة و تقدیم أنموذج متكافیء علی أساس منهج التعليم التواصلي». رساله دوره دکتری تخصصی زبان و ادبیات عربی، تهران: دانشگاه خوارزمی.
- نجفی، سید رضا (۱۳۸۴). «تقدم علم الصرف و اطوار تطوره»، پژوهشنامه علوم انسانی، شماره ۴۷-۴۸، صص ۱۷۱-۱۸۶.

فارسی:

- اکبری، مفاخر (۱۳۸۸). «ارزیابی و بررسی آموزش بلاغت و صرف و نحو به دانشجویان رشته عربی و دیگر رشته‌ها». مجموعه مقالات چهارمین همایش گروه‌های عربی دانشگاه‌های ایران. کرمانشاه: دانشگاه رازی.
- بخشی، بهاره (۱۳۸۷). به‌کارگیری تئوری نشر نوآوری در تطبیق و برنامه سواد رسانه‌ای مدارس، فصلنامه پژوهشنامه، شماره ۲۲.
- پاشازانوس، احمد (۱۳۸۸). «نگاهی به نحوه آموزش صرف و نحو در دانشگاه‌های کشور (آسیب‌ها، راهکارها)». مجموعه مقالات چهارمین همایش گروه‌های عربی دانشگاه‌های ایران. کرمانشاه: دانشگاه رازی.

- دهخدا (۱۳۸۵) «لغتنامه فرهنگ متوسط دهخدا»، تهران: دانشگاه تهران.
- حیدری، محمود، حکیم عبدالله (۱۳۹۳). «ارزیابی میزان اجرای راهبردهای تدریس و کیفیت کتب آموزشی در تدریس صرف و نحو عربی برای دانشجویان کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی»، دو فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، دوره ۱۸، شماره ۳۲، اردیبهشت ۱۳۹۳، صص ۴۹-۷۲.
- جمعی از نویسندگان (۱۳۷۵). «شرح تصریفات، جامع المقدمات»، تصحیح و تعلیق، مدرس افغانی، چاپ نهم، قم: انتشارات هجرت.
- حیدری، غلامرضا، علیزاده اقدم، محمداقبر، حمدی پور، افشین (۱۳۹۲). عوامل مؤثر بر پذیرش منابع اطلاعاتی الکترونیکی توسط اعضای هیأت علمی رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه‌های ایران بر اساس نظریه نشر نوآوری راجرز، فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی، پاییز ۱۳۹۲، شماره ۶۳ صص ۱۲۳-۱۴۴.
- راجرز، ام، شومیکر، اف. ف (۱۳۷۹). «رسانش نوآوری‌ها: زریافتی میان فرهنگی»، ترجمه عزت اله کرمی و ابوطالب فنایی، شیراز: دانشگاه شیراز.
- رحمانی، عبدالرزاق، رحمانی، اسحاق، معینی زاده، شبنم (۱۴۰۲). کارآمدی و اثربخشی کتاب مبادی‌العربیة فی‌الصرف و النحو، جلد ۴ از دیدگاه دانشجویان زبان و ادبیات عرب (مطالعه موردی: دانشگاه شیراز). پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۳، شماره ۱، بهار ۱۴۰۲، صص ۱۵۷-۱۷۸.
- سالاروندیان، سیما، حسینی خواه، علی، گرامی‌پور، مسعود (۱۳۹۴). ارزیابی تخته هوشمند به‌عنوان نوآوری آموزشی بر اساس نظریه انتشار نوآوری اورت راجرز، دو فصلنامه نظریه و عمل در برنامه درسی، دوره ۳، شماره ۶ (۱۲-۱۳۹۴). صص ۷۱-۱۰۰.
- سلیمی، علی و فاروق نعمتی (۱۳۹۰). «نقد و ارزیابی درس عربی در رشته زبان فارسی». مجموعه مقالات پنجمین همایش مدیران گروه‌های عربی کشور. یزد: دانشگاه یزد.
- شیرازی، احمد امین (۱۳۸۵). «صرف روان با حدیث و قرآن»، ج ۱، قم: موسسه بوستان کتاب.
- صدقی، حامد، اشکوری، عدنان، محسنی نژاد، سهیلا، طالب‌زاده، حسین و رضائی چوشلی، پوران (۱۴۰۱). «واکای علل ضعف دانشجویان رشته عربی در مهارت‌های شنیداری و گفتاری از نظر مدرسان مهارت‌های زبانی»، مجله الجمعیه الایرانیه للغه العربیه و آدابها، شماره ۶۳، تابستان ۱۴۰۱ صص ۱۸۱-۲۰۶.
- طباطبائی، محمدرضا (۱۳۷۲). «صرف ساده»، چاپ ۲۹، قم: دار العلم.
- عبداللهی، نورالله، چشمه سهرابی، مظفر و نوشین فرد، فاطمه (۱۳۹۳). «تحلیل عوامل فناورانه مؤثر بر پذیرش فناوری بر اساس نظریه اشاعه نوآوری راجرز: مورد پژوهشی نرم‌افزار نمایه‌نشریات»، فصل‌نامه دانش‌شناسی، سال هفتم، شماره ۲۶ صص ۷۹-۹۲.
- فرضی شوب، فرشته (۱۳۹۹). نقدی بر کتاب آموزش صرف (دستور کاربردی زبان عربی) اثر عبدالرسول کشفی، نقدنامه زبان و ادبیات عربی، سال اول، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۹. صص ۱۴۷-۱۶۳.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۵). چاپ چهارم، ویرایش دوم، معاونت حقوقی ریاست جمهوری، معاونت تدوین و تنقیح قوانین و مقررات.

متقی زاده، عیسی (۱۳۹۷). «نقد و تحلیل محتوا در تراز کتاب‌های درسی دانشگاهی، مورد مطالعه: کتاب قواعد و متون عربی»، پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال هیجدهم، شماره چهارم، تیر ۱۳۹۷، صص ۲۱۷-۲۳۳.

متقی زاده، عیسی، محمدی رکعتی، دانش و شیرازی زاده، محسن (۱۳۸۹). «تحلیل و بررسی عوامل ضعف دانشجویان رشته زبان و ادبیات عربی در مهارت‌های زبانی از دیدگاه استادان و دانشجویان این رشته»، فصلنامه پژوهش‌های زبان و ادبیات تطبیقی، دوره اول، شماره اول، بهار ۱۳۸۹، صص ۱۱۵-۱۳۷.

محمدی، حمید (۱۳۶۲). «زبان قرآن، بخش اول در علم صرف»، قم: موسسه تحقیقاتی و انتشاراتی نور.

مخدومی، علی (۱۳۹۰). «نقد و بررسی کتاب‌های عربی دبیرستان رشته علوم انسانی (سال تحصیلی ۱۳۸۹-۱۳۹۰)». پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات عربی، دانشگاه لرستان.

مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۸) «آموزش فلسفه». تهران: چاپ و نشر بین‌الملل.

میمندی، وصال، خبازی اشرف، نعیمه (۱۳۹۴). «الصرف ۱ در ترازوی نقد، پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال پانزدهم، شماره اول، بهار ۱۳۹۴، صص ۱۶۷-۱۸۵».

نورمحمدی نجف‌آبادی، یحیی (۱۴۰۰). معیارها و شاخص‌های تدوین کتاب درسی و محتوای آموزشی استاندارد، دوفصلنامه عیار پژوهش در علوم انسانی، شماره اول، پیاپی ۲۳، بهار و تابستان ۱۴۰۰، صص ۷۹-۹۲.

همائی، رضا، مرتضوی، مسعود (۱۳۷۹). «تحلیل محتوای کتاب، فارسی دوم ابتدایی ویژه ناشنوایان»، تهران: پژوهشکده کودکان استثنایی.

انگلیسی:

Chaman, E.A. (1986). **Diffusion theory: a review and test of a conceptual model information diffusion**. Journal of the American society for information Science. 37. (6). p 377-386.

Nutley, S M & Davies HTO (2000). **Making a reality of evidence-based practice: some lessons from the diffusion of innovations**. Public Money and Management. Vol.20.N.4. pp.35-42.

Rogers, E. M. (2003). **Diffusion of innovations** (5th ed.). New York: Free Press

Rogers, E (1997). **Diffusion of Innovations theory**. Viewed December 2011. Available at:

<http://nnlm.gov/pnr/eval/rogers.html>. (accessed 8 feb.2011).

Rogers, E (1995). **The Diffusion of Innovations**. New York: The Free Press